

Павлюк І. З.

*доктор наук із соціальних комунікацій, професор,
поет, член Британського ПЕН-клубу,
провідний науковий співробітник
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

АНТИПОЕЗІЯ І ПОЕЗІЯ: УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС ВІЙНИ

Історія людства, на жаль, насправду – історія воєн. А війну ще називають антипоезією.

Досліджуючи пресу ХХ століття – як дзеркало суспільного буття, я зайвий раз підтвердив цю сакраментальну істину.

Людство розвивається технічно космічними темпами, але ходить по колу духовно, так і не помудрішавши. Ні релігія, ні література не проривають, цього архетипного крейдяного кола, а лише зм'якшують його лещатний тиск. Розп'яття Христа лише засмутило світ, але не змінило його, на превеликий жаль...

Україна протягом найближчих ста років пережила і переживає три війни на своїй території (Перша світова, Друга Світова, нинішня...), а ще ж були громадянська, афганська...

Воїни і ті, хто чекає їх додому, моляться («в окопах, як відомо, нема атеїстів»), або ж пишуть листи, вірші-пісні, які ж і виконують, підбадьоруючи себе і побратимів, або ж оплакуючи їх...

А оскільки в окопах не напишеш роман чи п'єсу, то основним воєнним жанром залишається поезія. Це вже пізніше, після чергової війни творяться романи-епопеї, драми, повісті...

Оскільки українці навіть на своїй землі опинялися на різних боках барикад, коли навіть релігійні конфесії, до яких вони належали, часто воювали між собою, як і мій рід: репресований у 1947 році і реабілітований у 1991-му батьків рід у Другій світовій війні воював у національно-визвольній армії (УПА), а мамин дядько – в Радянській Армії, загинув під річкою Одер в Німеччині. Тобто були ворогами – як Монтеккі і Капулетті. То чи не єдиним душевно-духовним об'єднувальним егрегором була поезія, яка ставала піснею, бо навіть Іван Франко, який, до слова, доживав свої земні дні у Притулку українських січових стрільців, будучи батьком двох воїнів (Тараса і Петра) казав, що віддав би всі свої вірші за один, який би став народною піснею. Його мрія збулася.

1. Так вірш «Ой у лузі червона калина...», створений поетом, «молодомузівцем» Степаном Чарнецьким за мотивами козацької пісні XVII століття «Розлилися круті бережечки», став народною піснею і гімном Січових стрільців. Тут же (у списку стрілецької поезії) – «Чуєш, брате мій (Журавлі)» Богдана Лепкого, «Ой на горі на Маківці», «Йде січове військо», «Заквітчали дівчатонька», «Чи то буря, чи то грім», гімн «Ордену Залізної Остроги» «Не сміє бути в нас страху. Тобто, як бачимо, стрілецькі пісні явно перегукуються із козацькими, тематично належачи до рекрутських пісень, жалобних пісень, пісень-гімнів, пісень про кохання («Мав я раз дівчиноньку, чепурненьку»), жартівливих пісень («При каноні стоЯв»):

*При каноні стояв, і фурт-фурт ладував,
І фурт-фурт і фурт-фурт, І фурт-фурт ладував.*

Поезію під час воєн закономірно творили як безпосередні учасники боїв, так і їх родичі по крові і по духу, журналісти та інші співвітчизники. Друкували вірші у пресі, озвучували по радіо, розміщували в Інтернеті... Відповідно до розвитку технічних засобів комунікації.

2. У моїй монографії «Українська письменницька публіцистика 1920-2000-х років. – Саарбрюккен: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2019. – 220 с.» я детально зупинився на дослідженні творців поезії воєнного періоду як представників радянського табору, так і членів УПА, поезії колаборантів, яку друкували відповідні часописи.

«Ще перед другою світовою війною, – зазначено у передмові до антології, присвяченої УПА, «Слово і зброя», – почав формуватися тип українського письменника, поета, як діяча, що, відроджуючи в собі шевченківський дух і традиції, свідомо скеровував свою творчість, а нерідко і сам збройно боровся за неї» [7].

Як стрілецька поезія співзвучна із січовою-козацькою, яка у свою чергу апелює до поезії-заклинання язичеських шаманів, бардів, воєнної поезії Бояна, автора «Слова о полку Ігоревім», упівська поетична школа засвоювала і розвивала канон поетів-воїнів попередніх історичних епох, співзвучна із стрілецькою поезією, традицію якої продовжила безпосередньо як національно-патріотичний поетичний дискурс, репрезентантами якого були Юрій Клен, Грицько Чупринка, Тодось Осьмачка, Євген Плужник, поети так званої «квадриги», «вісниківці» Євген Маланюк, Юрій Липа, Леонід Мосендз, Олена Теліга, Олег Ольжич, а також ті, хто друкував свої вірші поза редагованим Д. Донцовим львівським «Вісником», – Вадим Лесич, Роман Завадович, Ярослав Курдидик, Богдан Кравців, Володимир Янів,

чий вірші друкувала підпільна преса ОУН-УПА (1942-1950 рр.), яку фундаментально дослідив пан Юрій Романишин [6].

Знаковим зразком цієї – альтернативної радянській – національно-патріотичної української поезії періоду війни – активна письменницько-журналістська та організаційна діяльність претендента на Нобелівську премію від України І. Багряного – автора всесвітньознаменитих романів «Сад Гетсиманський» та «Тигролови», який, редагуючи у німецькому підпіллі газету «Голос Охтирщини», переїхав на Західну Україну і очолив пропагандистський центр ОУН-УПА, пишучи яскравіколомийки, пісні, які закликали до боротьби за визволення і з «комуно-більшовицької», і з-під німецько-фашистської окупації. Ліро-епос воєнного часу репрезентований також поемою-епопеєю Юрія Клена «Попіл імперій» (1942–1944), де з позицій гуманізму, наслідуючи ренесансні («пекельні») традиції Данте, показана зруйнована двома тоталітарними режимами (гітлерівським і сталінським) Європа, художньо-поетичними засобами викрито переваги і бісівські принади, агресивність більшовицького міфу про комунізм.

*«Не треба слів. Хай буде тільки діло.
Його роби – спокійний і суворий,
Душі не плутай у горіння тіла,
Сховай свій біль. Стримай раптовий порив».*

*Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба, я тверда й сувора:
О краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жодний ворог, –*

писала легендарна, розстріляна фашистами у Бабиному Яру українська поетеса Олена Теліга, яка очолювала Спілку українських письменників, редагувала літературно-мистецький додаток до газети «Українське слово» «Літаври».

Загалом же більшість поетів, які воювали у лавах УПА, загинули безіменними, залишивши свої вірші як характерні документи того часу, надруковані у листівках, підпільних альманахах, газетах, поширені «таємною» поштою по Україні та цивілізованому світі.

3. Погоджуючись із твердженням Платона, що легенда про поета твориться із трьох частин: біографії, фотографії поета і його текстів-творів, не зупинятимемось на формальному аналізі самих віршів поетів-фронтовиків. За формою це, як правило, традиційні, дво- чи трьохстопні, із перехресним римуванням ямбічно-хореїчні (героїчні) строфи, зміст яких інтимний: батьківщина, кохання, мама... або ж

патріотично-бойовий, закличний: партія, комсомол, Країна Рад, Ленін, Сталін, звертання до героїчних образів Громадянської та Першої світової війни: Чапаєва, Котовського...

Це вже про поезію радянських (советських) воїнів, чиї вірші, як і вірші поетів-стрільців чи поетів-упівців не варто препарувати сучасними методами герменевтики, бо сльозокров, як і алмаз, як і загалом гармонія, алгебраїчного холодного аналізу не потребує. Та й загалом вселюдська (не лише слов'янська) традиція – говорити про передчасно загиблих навіть воїнів-ворогів, лише хороше, або вшановувати їх хвилиною мовчання, зобов'язує нас тихо і світло дивитися на фотографії вічно молодих людей, читати їх біографії та вірші, як-от:

*Якщо війна накаже нам: «Пора» –
Відсунем недописані ми книги.
Махнем: «Прощайте» – стінам інститутів
Йї заспіємо вперед дорогами крутими,
Змінивши трохи вже пом'яту кепку
На шлем бійця, на кожсанку пілота
І на безкозирку моряка [5], –*

пропрокував вісімнадцятирічний Борис Смоленський, який загинув у перші місяці Другої світової війни, на якій воював також наш класик Олесь Терентійович Гончар, дослідженню чиєї окопної поезії [2] я присвятив цілу статтю «Окопна лірика Олесь Гончара. Пунктир сповіді» [4], де, зокрема зазначив: «Про батьківщину ж Олесь Гончар пише у нетипово радянській, мені здається, – довженківській (згадаймо «Україну в огні»), – світоглядній традиції вгадувано плужниківськими ритмами:

*Мабуть, я їду вмирати
На Україну додому.
Знімуть патрони й гранати,
Передадуть другому,
Мене ж поволочать за ноги,
В окопі зариють пустому.
Весело їхать, їй-богу,
На Україну додому.
(«Мабуть, я їду вмирати...», 1942)*

Що мав на увазі, солдат Олесь Терентійович, пишучи «Вітчизна запродана знову, / Хазяїн знайшовся новий», ми можемо лише здогадуватися».

4. Війна Радянського Союзу в Афганістані (1979-1989) з участю українців – ще одна зона антипоезії, про яку її учасник, мій ровесник і друг – поет, журналіст, редактор авторитетно відомого, літературно-мистецького та громадсько-публіцистичного журналу «Золота пектораль», – воїн-афганець, шураві (радянський солдат) – як називали його і поета Василя Слпачука, самі афганці, Володимир Погорецький – написав книгу віршів: «Шураві: Поезії. – Тернопіль: Астон, 2010. – 80 с.», до якої я мав честь сотворити передмову – «Слово про друга», де помітив образи «бездомного пса», мами, автоматів, які «сміються»... пропахлий порохом і кров'ю дещо нервовий екзистенційний песимізм:

*Танцюють прапорці розкішно,
Мовчить розплавлений свинець.
Вітри стрижуть чуби поспішно,
Невже це, Господи, кінець?..*

І саме оця смислова поліфонія – коли в одній книзі, в одному настрої, енергетичній пульсації – і Бог, і предки, і кохання, і космос, – найсильніше, що є в післяземлетрусній українській Атлантиді Володимира Погорецького, де попри все і вся, його прожилково-латентне і м'язисто-виразне:

*Стежини болю і образ,
Афган пече, – сволота...*

6. І нарешті війна сучасна, про яку вже надруковано десятки поетичних Антологій в Україні і за кордоном із десятками рецензій у вітчизняній та зарубіжній пресі, як-от [1]: «Весна озброєна: Антологія воєнної лірики», «Досвід війни: українські голоси. Проєкт соціальної дії», «Поезія без укриття», «Поміж повітряних тривог: антологія воєнної лірики», «Нескорена Україна. Альманах», «Виявляється, ти був у підвалі Маріупольського театру, Боже!: Збірник поезії. Українсько-грузинський білінгвальний буклет в оригіналі та перекладі», найсвіжіша «Writing Under Fire: Poetry and Prose from Ukraine and the Black Country» («Писати під вогнем: Поезія і проза з України та Black Country»)...

Але це тема окремого дослідження.

На цій російсько-українській війні загинуло вже чимало наших студентів, цвіту української нації, серед яких Герой України, студент факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, учень моєї дружини лейтенант ЗСУ Тарас Матвіїв, чия посмертна поетична книга недавно була презентована в Україні і про яку мав честь відгукнутися за покликом серця в «Українській

літературній газеті» у статті під назвою «Заплющіть очі і згадайте про маки в житті» [3].

Тарас залишив нам, нащадкам, творчі записки та вірші, де любов до батьків, до друзів-побратимів, до України стає після його відходу Додоу сакральною, а саме слово – Логосом, пісню, як-от...

*Моя мрія – загинути, як Прабатьки. У полі,
над головою – блакить, в ногах – чорнозем.
У руках – зброя, в душі – полегкість. І хай
клюють ворони тіло, байдуже.*

Така підкріплена Долею україноцентрична драматична лірика з архетиповою фундаментальністю і крилатокорінною кроною насправду межує з екзистенційним пророцтвом, козацьким характерництвом, магією протопредківських одкровенень...

*Україна – загадка і моя печаль. Крізь мене
твої віки величі й страждань пройшли за
грань життя. Навіть у пеклі я – українець,
ти – моя мати.*

Натурфілософський вірш Тараса Матвіївва «Як будете ховати» нагадує мені язичеську молитву прашчурів, яку Тарас як медіум передає нащадкам, примножуючи їх і нашу життєтворчу енергетику. Артезіанським батьківським болем чогось затьохкали мені останні рядки: «заплющіть очі / і згадайте про маки в житті»... Уявив, заплющивши очі, у маковому полі красивих Тараса із коханою і їхніми дітками – і гірко заплакав...

Отака історія емоцій нашого народу на чотирьох останніх війнах... Дуже хочеться думати, що останніх.

Слава Україні!

Слава нашим поетам-воїнам! Поетам і воїнам!

Література:

1. Весна озброєна: Антологія воєнної лірики. К. : «Ліра-К», 2022. 302 с. ; Досвід війни: українські голоси. Проект соціальної дії. К. : Саміт-книга, 2022. 292 с. ; Поезія без укриття : антологія / упорядник Надія Гармазій. Брустури : Дискурсус, 2022. 240 с. ; Поміж повітряних тривог : антологія воєнної лірики. К. : Друкарський двір Олега Федорова, 2023. 124 с. ; Нескорена Україна. Альманах. Житомир : Вид. ПП «Рута», 2022. 120 с. ; «Нескорена Україна. Альманах. Книга друга. Житомир : Вид. ПП «Рута», 2023. 120 с. ; «Виявляється, ти був

у підвалі Маріупольського театру, Боже! : збірник поезії. Українсько-грузинський білінгвальний буклет в оригіналі та перекладі. «It turns out, you were in the basement of Mariupol theatre, God!». Sulakauri-Publishing, 2023. 142 с.

2. Гончар О. Фронтові поезії / передм. авт. ; Худож.: М. І. Стратілат, В. Є. Перевальський. К. : Дніпро, 1985. 53 с.

3. Павлюк І. «Заплющьте очі і згадайте про маки в житі...» : відгук на книгу Героя України, загиблого лейтенанта «Матвій Тарас. Мої думки. Ритмопроза / Тарас Матвій. Львів : Колір ПРО, 2022. 184 с. *Українська літературна газета*. 2023. № 2. С. 32–33.

4. Павлюк І. Окопна лірика Олеся Гончара. Пунктир сповіді. *Таїни художнього тексту : зб. наук праць Дніпровського нац. ун-ту ім. Олеся Гончара*. Дніпропетровськ : Пороги, 2019. Вип. 22. С. 71–80.

5. Пісня над обелісками: Вірші різнонаціональних поетів, які загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни / упоряд. Павлюк І. З., Григораш Д. С. К. : Фенікс, 2006. 568 с.

6. Романишин Ю. О. Підпільна преса ОУН-УПА (1942–1950 рр.). *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* / Інститут народознавства НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Державний університет «Львівська політехніка». Львів, 2000. Вип. 6. С. 77–85.

7. Слово і зброя. Антологія української поезії, присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942–1967. Торонто : Видання кол. вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича – Т. Чупринки в США, Т-ва кол. вояків УПА в Канаді, Братства кол. вояків УПА ім. Св. Юрія Переможця в Європі, 1968. 396 с.